

Pokoly úr legújabb egyháztörténete.

„Valahányszor a józan ész az ember ellen van, mindig az ember lesz győztes a józan ész rovására“.

Hobbesnak, a nagyhirű angol philosophusnak, e szavai jutnak eszünkbe, valahányszor Pokoly Józsefnek, az erdélyi ref. egyházkerület megbízott történetírójának, elmefuttatásai kezünkbe kerülnek.

Mert elmefuttatásnál egyébnek nem nevezhetők. Tele vannak alapnélküli feltevésekkel, ráfogásnak mondható tévedésekkel és zavart, értelmetlen állításokkal. Egyik kijelentése ellene mond a másiknak s mindannyi a levegőben lóg, mert történetesináló tudósunknak eszébe sem jut forrással, vagy támogató bizonyítékokkal előhozakodni. Pokoly mondta s ez legyen elég. Kinek Isten hivatalt adott, eszet is ad hozzá. Was willst du noch mehr?

„A református egyház megalakulása Erdélyben“ cím alatt bocsátja föl legújában költ szappanbuborékját a „Protestáns Szemle“ idei 2. és 3-dik füzetében. E csaknem két ívre terjedő „tanulmány“ némely állítását fogjuk olvasóink előtt az alábbiakban jellemző oldaláról megvilágítani.

1556-ban alakul meg Erdély. (De értsük meg, egyedül a P. úr felfogása szerint.) Ugyanakkor kezdik lerakogatni a református egyház alapját is. Az első apostol Kálmáncsehi. (Tehát Dévai Biró Mátyásnak etc. P. úr hírét sem hallotta.) Kálmáncsehit Petrovics hozta Erdélybe. (De hogy kiúzték Debreczenből, arról hallgat legújabb történetírója.)

„Debreczen már Kálmáncsehi idejében megszűnt lutheranusnak lenni“, — állítja Pokoly a 76. lapon, a köztudattal merő ellentétben. „Nézeteivel, elveivel nem tud ugyan diadalra jutni“, állítja ugyanő Kálmáncsehiről a 67. lapon. Ugyanő a 77. 67. 79. stb. lapokban meggyőzően kimutatja, mennyire gyűlölték szélteben a Kálmáncsehipártolta Zwingli-irányt, mely a Kálvinétól oly nagyban különbözik s mégis ugyanő egyszerű ráfogással el akarja hitetni olvasóival, hogy Kálmáncsehi vallását sok helyt megkedvelték, „magyar vallásnak“

nevezték el, sőt még Debreczen is követte. Holott országgyűlés tilalmazta a szentségtörő, sacramentariusnak gúnyolt hitets olyan ekklézsiát felmutatni nem lehet, mely e disznóváluból keresztelő irányt befogadta volna.

Pokoly szerint Kálmáncsehi „Kolozsvár piaczn“ ilyes edényből keresztelt. Ugyan mutassa fel a tanács engedélyét e szent actusról! „Ez a keresztyén szabadság“, mondatja Kálmáncsehivel Pokoly. „*Még a magyar szabadságnak is hizelkedett*, hangoztatván azt“, — fűzi hozzá e kényes ponthoz a kálvinista író finomult izlése a tanulságot. (68. lap.)

Nem esoda ezek után, hogy azt is meri elmondani Heltairól és Dávid Ferenczről: Kálmáncsehi „*hóstáti magyarjaikat teljesen elidegenítette* tőlük“. (69. l.) Persze, a mostani hóstátiakat forgatja eszében; pedig tudhatná, hogy ezeket a későbbi ref. fejedelmek telepítették Kolozsvárra. Azt is tudhatná, hogy Kolozsvárt Dávid Ferencz idejében sem a sánczoldal, sem a czimbalom-utcza nem vezetett a szellemi mozgalmak terén. Hogy Pokoly úr idejében másképp van, arról mi igazán nem tehetünk.

Ez újkeletű kolozsvári felfogástól eltérőleg a 75. lapon már újból azt állítja, hogy „a kis nemesség“ irányította a jobbágyokat vallás dolgában. Itt is téved, mert a jobbágyok egyszerűen csak földesurait követte. Hisz a protestánsok állították fel a végzetes elvet, mely később az ő nyakukat fojtogatta: *cujus regio illius religio*. Sem a jobbágyok, sem a köznemesek körében nem lehet önálló hitbéli meggyőződést keresni a XVI. százban.

Épen úgy nem lehet tótokat keresni Kolozsvár környékén, mint P. úr talál a 68. lapon, a kit talán édes honi emlékek zavartak meg circulusaiban. Még pontatlanabb Pokoly az évszámok kérdésében. Szerinte az 1556. évi szászsebesi gyűlés „Petrovics Péterre, választott kormányzóra, irányozza tekintetünket“. „Petrovics Szászsebesről Kolozsvárra tért“. „A mint *1556 elején* Erdély Petrovics kezébe jutott, megjelent itten vele az ő püspöke, Kálmáncsehi“. (66. l.) „Mielőtt Kálmáncsehi Erdélybe jött volna, itten már régen ismerték“. (Filius ante patrem!) „Alig jelent meg Kálmáncsehi Petrovics oldalán *1556 elején* Kolozsvárott és *alig kezdett* prédikálni, már is lázba hozta az *egész* várost“. (67. l.) — Mindez ámitás és nevetséges túlzás, minek való értékét az adja meg, hogy az erdélyiek csak 1556 tavaszán kelnek fel s a szászsebesi gyűlés csak az év közepén, július házában történt. (Kerékyártó Árpád, Magyarok életrajzai. I. 123.) Ily biztos alapra

építi Pokoly az ő református egyháza keletkezésének tanulságos törté-
riáját.

Mulatságosabb ennél Balassi Menyhárt gyalázatos árulásának tár-
gyalása, kinek P. szerint a kálvinista egyház sokat köszönhet. „*Az*
1561. év végén Erdélynek a nyugalmit háborús események zavarták
meg. *Ekkorra esik* Balassa Menyhértnek „árultatása“, Szatmár s Nagy-
Bánva elpártolása, a hadadi vereség, a székelyek lázadása.“ Minde-
z valójában a következő évben történt: 1562. jan. 29-én fogadta ismét
kegyelmébe Ferdinánd király Balassit. 1562. márcz. 4-én volt a hadadi
ütközet s április elején lázadtak fel a székelyek. (Lásd Kerékgyártó,
M. életrajzai. I. 126—130)

„A következő évet is — így mesél tovább P. úr — a hadi zaj
tölti be és csak az év közepén túl sikerül a fejedelemnek a békét
úgy kint, mint bent helyreállítani.“ (143. l.) Ebből is csak annyi az
igazság, hogy a Balassival való háborúság még 1565-ben is tartott.
„A Balassa M. árultatása . . . igen kedvezőleg hatott a kálvinisták
ügyállásának az alakulására is.“ (144. l.) Ezt is csak állítja a tájéko-
zatlan P.; de arról megfélemedezik, hogy Balassi 1564 őszén Debrec-
zent is kirabolta, fölégette, templomot, iskolát nem kimélve. Vajjon
ezzel is elősegítette a kálvinisták ügyállását?

Ily terra incognita Pokoly úr előtt Erdély története. A vallásügy
terén való tájékozatlansága is meglepő. Meliusról semmit sem tud, a
míg Wittenbergből haza nem jő. Pedig *országos híre* volt, szerinte,
már mint egyetemi hallgatónak is. E mellett hitelt ad Laskai Csókás
Péter ráfogásának, hogy a ref. egyházra (mely még nem létezett) tá-
madt nagy veszedelem miatt hívták Meliust haza. 1559-ben P. szerint
már szervező munkássága Debreczenből a Hegyalja, Dunántúl és szék-
elyföldre ér el. (Persze telefonon tartotta fenn ily nagy távolságra az
összeköttetést s száz ember műve mind az egy Meliusé.) 1561-ben
Kolozsvár ref. lesz, — holott papjaik, Heltai és Dávid, már 1559-ben
Meliushoz csatlakoztak s a hóstáti magyarok pedig P. szerint már
1556-ban teljesen elidegenedtek tőlük. (A városi tanács 1561-ig termé-
szetesen ingyen fizette őket.) A Marosvásárhelyen 1559-ben készült
hitvallás P. szerint a ref. egyház „első alapköve.“ (81. l), holott alap-
jait a 65. lapon már 1556-ban lerakosgatták. 1561-ben még Amicimus
Titus is ref. lett Brassóban a szászok szörnyű rémületére; ámde az az
„óriási fölháborodás“ hiába való, mert Amicimus nevű szász soha sem
létezett. Az Erdélybe jött Blandrata „vallási meggyőződését, theologiai
elveit főleg a két Socinustól vette“; pedig Socini Fausto 1563-ban

még csak 24 éves igénytelen legényke volt. Pokoly itt a 70-es évek végét zavarja össze a 60-as évek elejével. Blandrata 1563 előtt „Lengyelországban egy új felekezetet hívott létre, melynek zsinatain vezérszerepet vitt . . . esperesi tiszteletet töltött be.“ Pokoly tehát nem tudja, hogy Blandrata *kálvinista* esperes volt Lengyelországban, eljöttkor is még benn volt a háromság hitvallásukban s az új felekezetet, értsd unitárizmust, sem ő hívta létre. Gonesius, Pauli, Ochino stb. műve az, mint Sand, Krasinski, Stoinski és más lengyel történetírók erről hitelesen tanuskodnak.

Épen ily hamis Blandrata Erdélyben szereplésének leírása is. P. szerint: „Blandrata jól tudta, *mindenfelé* azt látta és önmagán is tapasztalta, hogy az általa oly buzgón képviselt antitrinitarius reformhoz a lutheranismuson és kálvinismuson keresztül vezet az út“. (146. l.) „Óvatos kiszámítással vitte volt fejedelmét a lutheri egyházba és innen a kálvini tanok felé, hogy végre az unitáriusban mutassa fel neki a fejlődés legmagasabb csúcsát“. (150. l.) — Mindez a XVI. sz. 70-es, 80-as éveinek álláspontja. Blandrata a 60-as évek elején sehol sem láthatta az antitrinitarius irány fejlődését az egy Lengyelországon kívül. Az unitárius vallás létrejöttéről is ekkor sejtelve sem volt; ez Dávid Ferencz későbbi alkotása: ellene is tört akkor Blandrata. A 60-as években mindketten a ref. egyházat akarták oly szabadelvű alapra helyezni, hogy a Luther egyháza is mellette vagy benne megférhessen. Ezért nem mond le Dávid az 1564-ben megnyert ref. püspökségről, ezért kormányozza tovább is az erdélyi ref. hivek egy részét. Ezért látjuk a folytonos egyezkedésre való buzgó törekvést, mert Lengyelországban is, Erdélyben is a kálvinisták szakadnak el mindenütt az újabb iránytól és sohasem az unitáriusok a kálvinistáktól. Ezért vak elfogultság Blandratáról (melléje adván később ravaszul Dávidot is) azt állítani, hogy fejedelmét azért térítette el a kath. vallásról s a ref. vallást azért erősítette meg az országgyűlésen, mert már előre „csak egy *átmeneti alaknak* szánta az egyházat ahhoz a formátlan zagyvalékhoz, mely agyában kerengett“. (154. l.) Tessék Dávid Ferencznek vagy Blandratának unitárius voltát 1559—1565 közt csak egy biztos jellel kimutatni s akkor e léha gyanúsítást váddal lehetne fölcserélni.

Hogy a sasnak, ha szárnyai megnőttek, repülni kell, — az más kérdés. Ezért csak szánalmat kelt Pokoly ur sopánkodása a felett, hogy a szervezést és törvényesítést a ref. egyház Blandratának köszönheti. A hála helyett piszkoló gyanúsítással felel, — ez jellemzi legjobban a debreczeni történetírót, ki a fűzfás Szamosparton termett bábérokra is vágyakozik.

E zavaros toll a 151—154. lapokon még azzal is hibáztatja Blandratát és Dávidot, hogy az ő „erőszakos és kétes becsű eljárásuk“, „alattomos kijátszásuk“ okozta, hogy a 1564. nagyenyedi zsinaton a kálvinisták és lutheranusok egymással meg nem egyezhettek. A 141. lapon ugyancsak Pokoly ur máskor azt mondja: „A mióta Melanthon 1560 áprilisában meghalt, *eltűnt az utolsó összekötő kapocs is*, mely a két reformatori irányt összefűzve“. Alább: „A megyeri (értsd: medgyesi) zsinaton *eltűnt a kibékülés lehetősége*“. A 142. lapon: „A kolozsvári zsinat csak az ellentétek számát növelte, a mi *hogy teljes legyen*, Meliusék 1561 augusztusában egy terjedelmes hitvallást bocsátottak közre“. Ime, mily könnyű lesz egy kis körültekintéssel a két bemártott reformator vétké, azon Pokoly ítélőszéke előtt is, ki egy szájjal fű hevet és hideget.

Ugyanő azt hirdeti „tanulmánya“ elején Kálmáncsehi dicséretére: „A magyar vallás jelszava csakugyan pártjára vonta a népet, mely az ő magyarságára oly igen és méltán büszke volt“ stb. (68. l.) Ugyanez a dicséret a 153. lapon megrovássá változik: „Blandratát és Dávid Ferenczet illeti az a *kétes dicsőség*, hogy úgy a hitvallási, mint a nemzetiségi téren erős határvonalakat vontak“.

Ugyanez állítást maga Pokoly megrontja már néhány sorral előbb, mikor a nagyenyedi zsinat határozatait megerősítő országgyűlést így korholja: a magyar gyülekezetek szembeállításával a szászokkal „az országgyűlés olyan rendelkezést tett, a melynek hatása *csak századok múlva* mutatkozott a különböző hitvallású egyházak nemzetiségi elkülönülésében“.

Mindez szembeszökő tévedés. A nemzetiségek minden időben külön álltak Erdélyben, csak Kolozsvárt vegyültek össze s épen Dávid vallásának érdeme az itt lakott szászok megmagyarosítása.

Ily „gyanús üzemek“ után Pokoly ur még „kalandor eszmékről“ is beszél s eldicsekszik azzal, hogy a kálvini hitrendszer s a ref. egyház a független Erdélynek legfőbb védbástyája lett. Ezzel fejezi be művét, elfelejtkezvén itt is arról, hogy a kálvinista hajduság irtotta ki a magyarságot a Mezőségen, a Szamosmelléken, Deésen, Tordán stb. Geleji Katona István is, a legnagyobb apostoli férfiú, csak annyit tudott kárhoztatni bennök, hogy az unitárius papokkal összetévesztve kálvinista papot is vágtak le. Ugyanez apostoli férfiú méltó növendéke volt II. Rákóczy György, ki nek „kalandor“ lengyel hadjárata és családi érdekű vállalatai tették tönkre a független Erdélyt. Ezzel is kellene tehát dicsekednünk, ha az igazság fiai vagyunk.

Még a Pokoly ur stílusát óhajtanók bemutatni olvasóinknak; de erről csak azt mondhatjuk, hogy kritikán alól van. Bizonyítékát adjuk ítéletünknek, ha P. ur kívánja. Egy poeta is akkor aratta legnagyobb dicsőségét, mikor Arany János az ő példáján mutatta meg, hogyan nem kell verset írni.

Sajnáljuk, hogy e fiatal és tehetséges történetíróról, kit eddig fáradhatatlan kutatónak ismertünk, most ily kedvezőtlenül kellett nyilatkoznunk; de ő is elmondhatja csalódott olvasóival együtt szárnypróbálgatásáról: „Oleum et operam perdidit!”

RÓRENCZ.

KÜLÖNFÉLÉK.

Tisza Kálmán. A történelemé. Mártius 23-ika óta végképp azé. Mikor 1875-ben kormányra lépett, a nemzet úgy érezte, a magyar-sajtó s a külföldi nagyviláglapok úgy üdvözölték, hogy Magyarország „kormányzót” kapott. És a mit tőle vártak, beváltotta. Tizenöt évi kormányelnöksége és az ország viszonyainak megerősítése beszélnek arról, hogy ő Magyarország „kormányzója” volt. A történelem bírálata alá veheti és találhat működésében hibákat, de kormányzói nagyságát kitörülni nem fogja. 1859-ben tünt fel, mikor a patens elleni küzdelemben a magyar nemzet érdekeit a protestantismus sánczaiból védette. A mit a protestantismus alhat, abból vitt át államférfiúi működésébe is. A protestantismus nagyértékű erőt adott benne a nemzetnek. De azt már senki sem hozhatja fel vádul, hogy ő a protestans egyházakat különös előnyökben részesítette volna. A kormányzása alatt követett oktatásügyi politika hasznára volt a protestans tanintézeteknek is. Ez az a mit a protestansok feljegyezhetnek az ő kormányzása idejéből, egy vonás abból, a minek a magyar államférfiak politikáját kellene hogy alkossa a protestánsokkal szemben. Mint ref. egyházi főgondnok buzgón teljesítette tisztét. A gyűléseken elnökölt és beszédeket mondott; de az utóbbi években tett nyilatkozatai inkább békéltető szólások voltak és nem jelentenek actusokat. Magyarország egykori kormányelnöke Budapesten halt meg és porait Geszten helyezték a családi sírba, örök nyugalomra.

Ferencz József, a magyarországi unitárius egyház püspöke, ápr. 12-én látogatást tett a budapesti unitárius égyházközségben s ugyanez alkalommal részt vett a Baldácsi-alapítványt kezelő-bizottság